

ISSN: 2181-9416

ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ

ВЕСТНИК ЮРИСТА * LAWYER HERALD

ҲУҚУҚИЙ, ИЖТИМОИЙ, ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ЖУРНАЛ

CYBERLENINKA

НАУЧНАЯ ЭЛЕКТРОННАЯ
БИБЛИОТЕКА
LIBRARY.RU

ISSN 2181-9416
Doi Journal 10.26739/2181-9416

ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ

1 СОН, 2 ЖИЛД

ВЕСТНИК ЮРИСТА

НОМЕР 1, ВЫПУСК 2

LAWYER HERALD

VOLUME 1, ISSUE 2

TOSHKENT-2023

**КОНСТИТУЦИЯВИЙ ҲУҚУҚ. МАЪМУРИЙ ҲУҚУҚ.
МОЛИЯ ВА БОЖХОНА ҲУҚУҚИ**

1. ХУСАНОВ Озод Тиллабоевич МАЪМУРИЙ ИСЛОҲОТЛАР ВА МАҲАЛЛИЙ ИЖРОИЯ ҲОКИМИЯТИ	8
2. JUMAYEV Shohjahon Begimqul o'g'li JISMONIY VA YURIDIK SHAXSLARNING MUROJAATLARI BILAN ISHLASH: QONUNCHILIKDAGI MUAMMOLAR VA TAHLIL	13

**ФУҚАРОЛИК ҲУҚУҚИ. ТАДБИРКОРЛИК ҲУҚУҚИ.
ОИЛА ҲУҚУҚИ. ХАЛҚАРО ХУСУСИЙ ҲУҚУҚ**

3. YAKUBOVA Iroda Bahramovna MUALLIFLIK HUQUQLARINI JAMOAVIY BOSHQARISH FAOLIYATINING SUN'IY INTELLEKT BILAN BOG'LIQ MUAMMOLARI: XORIJIY MAMLAKATLAR TAJRIBASI.....	18
4. РАХМОНОВ Отабек Қўчқор ўғли КОРПОРАТИВ ҲУҚУҚ СУБЪЕКТЛАРИНИ ҚАЙТА ТАШКИЛ ЭТИШ ШАКЛЛАРИ.....	27
5. ЮЛДАШЕВ Жаҳонгир Иномович АКЦИЯДОРЛИК-ҲУҚУҚИЙ МУНОСАБАТЛАРНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ ВА РИВОЖЛАНТИРИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ	34
6. ЛОБАНОВА Галина Юрьевна ПАРАЛЛЕЛЬНЫЙ ИМПОРТ В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН И НЕОБХОДИМОСТЬ ЕГО ВНЕДРЕНИЯ В НАЦИОНАЛЬНОЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО	40
7. БАҲРАМОВА Моҳинур Бахрамовна ОНЛАЙН АРБИТРАЖДА СУНЪИЙ ИНТЕЛЛЕКТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИДАН ФЙДАЛАНИШ ВА АВТОМАТЛАШТИРИЛГАН ҚАРОРЛАР ҚАБУЛ ҚИЛИШ МАСАЛАСИНИНГ ЎЗБЕКИСТОНДАГИ ИСТИҚБОЛИ ВА ИМКОНИАТЛАРИ.....	45

МЕҲНАТ ҲУҚУҚИ. ИЖТИМОЙ ТАЪМИНОТ ҲУҚУҚИ

8. ОТАЖОНОВ Абдоржон Анварович МЕҲНАТ МИГРАЦИЯСИНИ ТАРТИБГА СОЛИШНИНГ ЗАМОНАВИЙ ҲОЛАТИ ВА УНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ	51
9. ҚУЧҚАРОВ Хамидулло Абдурасулович ЯНГИ МЕҲНАТ КОДЕКСИ – МЕҲНАТ МУНОСАБАТЛАРИНИ ТАРТИБГА СОЛИШДА ЗАМОНАВИЙ МЕХАНИЗМЛАР	58
10. ХОЖАБЕКОВ Муфтулла ВОПРОСЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ РАБОТЫ ПО СОВМЕСТИТЕЛЬСТВУ	64

**СУД ҲОКИМИЯТИ. ПРОКУРОР НАЗОРАТИ.
ҲУҚУҚНИ МУҲОФАЗА ҚИЛИШ ФАОЛИЯТИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ**

11. САФАРОВ Тахиржон Баходирович ОДИЛ СУДЛОВНИ АМАЛГА ОШИРИШ ЖАРАЁНИДА СУДЬЯЛАРНИНГ ЮРИДИК ЖАВОБГАРЛИГИ – СУДЬЯ ҲУҚУҚИЙ МАҚОМИНИНГ ЭЛЕМЕНТИ СИФАТИДА.....	71
--	----

**ЖИНОЯТ ҲУҚУҚИ, ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАРНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШ.
КРИМИНОЛОГИЯ. ЖИНОЯТ-ИЖРОИЯ ҲУҚУҚИ**

12. АХРАРОВ Бахром Джаббарович, БАРАТОВ Миродил Хомуджанович, ХАЛИЛОВ Назарбек Олимжанович ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЮРИДИЧЕСКИХ ЛИЦ ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН.....	76
13. ТОШПУЛАТОВ Акром Икромович ФУҚАРОЛАРНИНГ ҚОНУН ОЛДИДА ТЕНГЛИГИ ПРИНЦИПНИНГ ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ЖИНОЯТ КОДЕКСИДА АКС ЭТИШИ.....	84
14. МАМАНОВ Сардоржон Собир ўғли ХАЛҚАРО ҲУЖЖАТЛАРДА КОРРУПЦИЯГА ҚАРШИ “КОМПЛАЕНС-НАЗОРАТ” ТИЗИМИНИ ЖОРИЙ ЭТИШ БЎЙИЧА СТАНДАРТ ВА ТАВСИЯЛАР	90
15. ПРИМОВ Обиджон Мусирманович ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ РЕГЛАМЕНТАЦИИ КОНФЛИКТА ИНТЕРЕСОВ КАК МЕРА ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ КОРРУПЦИИ.....	98
16. БАРАТОВА Дилноза Одилжон қизи НОҚОНУНИЙ МИГРАЦИЯГА ҚАРШИ КУРАШИШНИНГ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ ШАКЛЛАНИШИ ВА РИВОЖЛАНИШИ	103

**ЖИНОЯТ ПРОЦЕССИ. КРИМИНАЛИСТИКА,
ТЕЗКОР-ҚИДИРУВ ҲУҚУҚ ВА СУД ЭКСПЕРТИЗАСИ**

17. МАХМУДОВ Суннатжон Азим ўғли ЯРАШГАНЛИК МУНОСАБАТИ БИЛАН ЖИНОЯТ ИШИНИ ТУГАТИШ: НАЗАРИЙ ВА АМАЛИЙ МАСАЛАЛАР	111
---	-----

ХАЛҚАРО ҲУҚУҚ ВА ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ

18. ГАФУРОВА Нозимахон Эльдаровна, ТОШМАТОВА Висолахон ЕВРОПЕЙСКАЯ ПРАКТИКА ЗАЩИТЫ ПРАВ ПАЦИЕНТОВ В ПЕРИОД ПАНДЕМИИ COVID-19	119
19. ЭГАМБЕРДИЕВ Дилшод Алишерович ХАЛҚАРО НИЗОЛАРНИ ТИНЧ ЙЎЛ БИЛАН ҲАЛ ЭТИШ ВОСИТАСИ СИФАТИДА ХАЛҚАРО ТЕРГОВ КОМИССИЯЛАРИНИНГ ПРЕДМЕТ СОҲАСИ ВА ВАКОЛАТЛАРИ	132

ЮРИДИК ХИЗМАТ, АДВОКАТУРА, НОТАРИАТ

20. ФАЙЗИЕВ Хайриддин Сирожиддинович ЮРИСКОНСУЛЬТ КОМПЕТЕНТЛИГИ ТУШУНЧАСИ ҲУҚУҚИЙ АМАЛИЁТ ВА ХОРИЖИЙ ТАЖРИБА.....	138
--	-----

ҲУҚУҚИЙ АМАЛИЁТ ВА ХОРИЖИЙ ТАЖРИБА

21. SOGA Manabu DAMAGES IN JAPANESE TORT LAW WITH REFERENCE TO THE COMPARATIVE ASPECT	145
22. АБДУҲАЛИМОВ ШУҲРАТ АБДУҲАЛИМОВИЧ ДОРИВОР ЎСИМЛИКЛАРНИНГ ҲУҚУҚИЙ МУҲОФАЗАСИ – ДАВР ТАЛАБИ.....	157

ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ ВЕСТНИК ЮРИСТА LAWYER HERALD

БАРАТОВА Дилноза Одилжон қизи

Мирзо Улуғбек тумани Ички ишлар органлари
фаолиятини мувофиқлаштириш Бошқармаси Тергов бўлими
Назорат ва таҳлил бўлинмаси катта суруштирувчиси

НОҚОНУНИЙ МИГРАЦИЯГА ҚАРШИ КУРАШИШНИНГ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ ШАКЛЛАНИШИ ВА РИВОЖЛАНИШИ

For citation (иктибос келтириш учун, для цитирования): БАРАТОВА Д.О. Ноқонуний миграцияга қарши курашишнинг ҳуқуқий асослари шаклланиши ва ривожланиши // Юрист ахборотномаси – Вестник юриста – Lawyer herald. № 1 (2023) Б. 103-110.

 6 (2022) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9416-2023-1-16>

АННОТАЦИЯ

Мақолада аҳолининг миграция жараёнлари ва у билан боғлиқ ўрнатилган тартиблар ҳамда уларни бузганлик учун жавобгарликнинг қандай пайдо бўлганлиги, тарихий-ҳуқуқий шаклланиши ва ривожланиши таҳлил қилинган ҳамда ушбу ҳодисани бугунги ҳолати ва келгусидаги ривожлантиришнинг истиқболлари белгиланган. Тарихий жараёнлардаги миграция оқимлари ҳамда ноқонуний миграцияга олиб келган сабаблар ўрганилган. Шунингдек, мақолада, ноқонуний миграцияга қарши курашишнинг ҳуқуқий асосларининг ривожланиши ва ноқонуний миграцияга оид қилмишлар учун жавобгарлик ўрнатишнинг кодификациялаштирилмаган ва кодификациялаштирилган даврларига ажратилиши асосланган ҳамда миграция жараёнларининг ҳуқуқий тартибга солиниши ва жавобгарлик ўрнатишнинг инқилобдан олдинги, совет даври ва шаклланиш босқичида бўлган замонавий давр каби учта тарихий босқичларга ажратилган ҳолда ўрганилиб, тегишли хулосалар қилинган.

Калит сўзлар: Қадимги Шарқ мамлакатлари, Авесто, Ҳидоя, Ясо қонуни, Тимур тузуклари, Жиноят кодекси, жазо, жавобгарлик, миграция, ноқонуний миграция, иммиграция, меҳнат ресурслари.

БАРАТОВА Дилноза

Старший дознаватель Следственного отдела при Управление координации
деятельности органов внутренних дел Мирзо-Улугбекского района

ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ ПРАВОВОЙ БАЗЫ В БОРЬБЕ С НЕЛЕГАЛЬНОЙ МИГРАЦИЕЙ

АННОТАЦИЯ

В статье анализируются миграционные процессы населения и связанные с этим установленные процедуры, а также, историко-правовое становление и развитие ответственности за их нарушение, и обсуждается текущее состояние и перспективы дальнейшего развития миграционных процедур. Были изучены исторические аспекты миграции, и причины возникновения нелегальной миграции. Также, статья основана на разработке правовых основ на некодифицированный и кодифицированный периоды их установления борьбы с незаконной миграцией и распределении ответственности за действия,

связанные с незаконной миграцией, и изучено правовое регулирование миграционных процессов, установление ответственности, на основе чего, сделаны соответствующие выводы, разделённые на три исторических этапа, таких как дореволюционный, советский и современный периоды на стадии становления.

Ключевые слова: Страны Древнего Востока, Авесто, Хидайя, Законы Ясо, Уложение Тимура, Уголовный кодекс, наказание, ответственность, миграция, нелегальная миграция, иммиграция, трудовые ресурсы.

BARATOVA Dilnoza

Senior investigator of the Investigative department under the Office of Coordination activities of internal affairs bodies Mirzo-Ulugbek region

FORMATION AND DEVELOPMENT OF A LEGAL FRAMEWORK TO COMBAT ILLEGAL MIGRATION

ANNOTATION

The article analyzes the migration processes of the population and the associated established procedures, as well as the historical and legal formation and development of responsibility for their violation, and discusses the current state and prospects for further development of migration procedures. The historical aspects of migration were studied, as well as the causes of illegal migration. Also, the article is based on the development of legal foundations for uncodified and codified periods of their establishment of the fight against illegal migration and the distribution of responsibility for actions related to illegal migration, and also the legal regulation of migration processes and the establishment of responsibility were studied and relevant conclusions were drawn, divided into three historical stages, such as the pre-revolutionary, Soviet period and the modern period at the stage of formation.

Keywords: The countries of the Ancient East, Avesta, Hidaya, the Laws of Yas, the Code of Timur, the Criminal Code, punishment, responsibility, migration, illegal migration, immigration, labor resources.

Ноқонуний миграция учун жавобгарлик белгилашнинг мазмун-моҳиятини очиб бериш, уни тегишли жиноят-ҳуқуқий нормада акс эттиришга оид ҳуқуқий нормаларни ишлаб чиқиш ҳамда келгусида унинг учун жавобгарлик белгилаш ва такомиллиштириш чораларини белгилаш, уни тарихий-ҳуқуқий нуқтаи назардан таҳлил қилишни тақозо этади. Наинки, ҳар қандай ҳуқуқ тармоғи жамиятдаги ижтимоий, иқтисодий, сиёсий жараёнлар билан боғлиқ ҳолда шаклланади. Миграция жараёнлари ва ноқонуний миграция учун жавобгарлик масалалари ҳам айни пайтда бундан мустасно эмас. Зеро, муайян ҳуқуқий норманинг юзага келиш шарт-шароитини тадқиқ этиш ва унга у ёки бу даражада баҳо беришни назарда тутати. Хусусан, «ҳар қандай ҳодисани ретроспектив усулда кўриб чиқиш, яъни у қандай пайдо бўлганлиги, қайси босқичларни қай тарзда босиб ўтганлигини билиб олиш, ушбу ҳодисани бугунги ҳолати ва келгусида ривожлантиришнинг истиқболларини аниқлашга имкон беради» [6, Б.3; 2].

Миграция жараёнларини ҳуқуқий тартибга солиш ва ноқонуний миграция учун жавобгарлик ҳақидаги қарашларнинг шаклланиш тарихи таҳлили шуни кўрсатадики, ушбу ижтимоий ҳодиса ҳақидаги қарашлар жиноят тўғрисидаги таълимот пайдо бўлиши билан бир вақтда шаклланган.

Жамият ривожининг ҳар қандай даврида шахсларнинг турли сабабларга кўра, ўз яшаш жойини ташлаб бошқа жойга кўчиб ўтиши билан боғлиқ бўлган жараёнлар доимий равишда рўй берган. Хусусан, ноқонуний миграция аҳолининг ноқулай экологик муҳит, сиёсий босим, тартибсизлик ва харбий тўқнашувлар туфайли мажбурий кўчиш ҳам аҳоли бир қисмининг миграция жараёнини тартибга солувчи қоидаларга риоя қилишни истамаслиги ҳамда ушбу қоидаларга риоя қилишнинг қийинлиги ёки имконсиз эканлиги туфайли рўй берди. Шу билан бирга тарихий нуқтаи назардан аҳоли миграциясининг мазмуни, ривожланиши ва табиатига мамлакатнинг географик, иқлимий, демографик ҳолати, унинг ижтимоий-сиёсий ривожланиш тарихи, халқнинг шаклланган миллий психологик турмуш тарзи сезиларли

даражада таъсир қилди. Шу жиҳатдан ҳам миграция жараёнларини тартибга солиш ва бу борада белгиланган тартибни бузганлар учун жавобгарлик белгиланиши мамлакатда олиб борилган сиёсий жараёнлар билан боғлиқ ҳолда шаклланган.

Бинобарин, ноқонуний миграция учун жавобгарлик масаласи миллий давлатчилигимиз ривожланишида ўзига хос хусусиятга эга бўлди. Жумладан, ҳозирги бизнинг ҳудудларда мавжуд бўлган Қадимги Шарқ мамлакатларида аҳолининг эркин ҳаракатланиши ҳуқуқига мустасно қоида сифатида қаралган, одамларнинг жамоавий тарзда кўчиши иқтисодий зарар келтириб чиқариладиган бўлса, уларни яшаш жойларига мажбурий тарзда қайтариб келтириш билан боғлиқ чоралар кўрилган. Масалан, Қадимга Парфияда озод ер эгалари жамоаси аъзолари расман эркин ҳаракатланиш ҳуқуқига эга бўлсалар ҳам, амалда давлатнинг аграр сиёсати уни ўз ерини ташлаб бошқа жойга кўчиб кетганлиги ёки томорқасидан унумли фойдаланмаганлиги учун жарима солишни тақозо этган. Бунда белгиланган жариманинг ярми шоҳ ғазнасига, ярми эса ўша ер эгалари жамоасига ўтказилган [4, Б.52].

Шунингдек, Марказий Осиёда ҳудудидида милоддан аввалги 539 йилда Кир II подшолиги даврида «Умумжаҳон эркинлиги ва кўчирилган халқларнинг ўз ерларига қайтиш имкониятлари тўғрисида» ги қонун ишлаб чиқилган. Айти пайтда мазкур ҳужжат цилиндрга ёздирилган бўлиб, «Кир II цилиндири» деб ҳам номланади. Мазкур ҳужжатда инсоннинг яшаш ҳуқуқи, мулк ҳуқуқи, виждон эркинлиги ҳуқуқи билан бирга шахсларнинг бир жойдан иккинчи жойга эркин кўчиш, мамлакатга келиш ва ундан чиқиб кетиш ҳуқуқлари ҳам тартибга солинган. Хусусан, мазкур масалада француз тарихчи олими, файласуф ва диншунос Жерар Израэль мазкур ҳуқуқий ҳужжатда инсон шахсига нисбатан мутлақо янги қараш, асосий қадриятлар тенглиги, худони истаганидек номлаш, виждон эркинлиги, мулкка эгалик қилиш, тинч яшаш каби принциплар мустаҳкамланганлигини алоҳида таъкидлаб ўтган [3, Б.248].

Алоҳида қайд этиш лозимки, Марказий Осиёда қадимги халқларнинг одат ҳуқуқи ёзма бўлмаганлиги туфайли оғиздан-оғизга ўтиб келган ижтимоий расм-русумлар, қонун-қоидалар йиғиндисидан иборат бўлган. Шу сабабли ушбу халқларнинг кўплаб ёзма манбалари бизгача етиб келмаган. Бироқ, ўзбек давлатчилиги ривожланишида, Ўзбекистоннинг милоддан аввалги бир минг йилликнинг биринчи ярмига оид тарихи илк ёзма манбаси ҳисобланган «Авесто» муҳум ўринга эгадир. Авестода биринчи бўлиб, ушбу заминда яшаган элатлар, халқлар, афсонавий қаҳрамонлар, подшолар ҳамда давлатлар, давлатларнинг бошқарув тизими, жиноят ва жазо масалалари баён этилган. Хусусан, Авестонинг «Ясна» номли бўлимида ёзилишича, жамиятдаги фуқаролар мақоми тўрт тоифага, яъни қоҳинлар, жангчилар, чорвадорлар ва ҳунармандларга бўлинган. Шунингдек, унда ёзилишича жамият тўрт босқичли: 1) нманья (оила); 2) вис (уруғ); 3) занту (қабилла); 4) дахью (мамлакат) бўлган [5, Б.34] ҳамда Авестонинг «Никадум» (Nokrdum) бўлими жиноят процессуал кодексини ифода этган бўлиб, шахс ва унинг эркинлигига қарши жиноятлар, хусусан хорижий фуқароларнинг жиноий қилмишлари ёки уларга нисбатан тажовуз қилишни жазоланиши хусусида сўз юритилган [4, Б.54].

Шу билан бирга, қадимга туркий халқларнинг одат қоидаларига кўра, қочоқ мақомидаги шахсларни ҳеч ким ўтовига қўйиши мумкин бўлмаган. Уларга нисбатан «остракизм» жазоси қўлланилган, яъни улар қум-саҳроларга қувиб юборилган, бу эса кўпинча ўлим жазоси билан тенг бўлган [8, Б. 49].

Кейинчалик, миграцияга доир алоҳида масалалар Бурҳониддин Марғинонийнинг 1178 йилда ёзиб тугатилган «Ҳидоя» асарида алоҳида қайд этилди. Хусусан, унга кўра, чет эл фуқаросини мусулмон мамлакат ҳудудида бир йилдан ортиқ қолишига рухсат берилмайди, чунки у даромадининг ўндан бир қисми миқдорда тўлайдиган солиқ бир йил учун мўлжалланган бўлиб, у қайта ҳудудга қайтиб келиши билан яна шунча миқдорда келаси бир йил учун солиқ тўлаши лозим бўлади [1, С.89]. Шунингдек, агарда бошқа дин вакили Ислом динини қабул қилиб, мусулмон мамлакат ҳудудига кўчиб келса, бундай ҳолда у аввалги никоҳини бекор қилиши талаб этилади ҳамда она фарзанди билан бирга бошқа бегона юртга кўчиб кетиши мумкин бўлмаган. Ажрашган аёл ўз фарзанди билан бошқа жойга кўчиб кетиши ҳам мумкин эмас, лекин никоҳи расмийлаштирилган ўз юртига қайтиб келиши қонуний ҳисобланган [1, Б.186, 335]. Қолаверса, Ўзбекистоннинг ҳозирги ҳудудлари ва Ўрта Осиёда XII аср бошларида мўғуллар ҳукмронлик қилган ва шу даврда ҳуқуқнинг асосий манбалари қаторида Чингизхон ёсунлари билан бирга, ўтроқ аҳоли яшайдиган ҳудудларда шариат қонунлари, кўчманчи аҳоли ҳудудида одат ҳуқуқи нормалари амал қилди. Шу боисдан, жиноятларни аниқлаш ва унга жазо тайинлаш ҳамда бу билан боғлиқ

масалаларни бутун мамлакат ҳудудида бир хилда ҳал этиш, жазолаш тизимини умумий шартларини яратиш мақсадида, 1206 йилда Ясо қонуни қабул қилинди [16, Б.97].

Ўз навбатида Ясо кўрсатмаларини бажармаганлик учун айғоқчилар, сохта гувоҳлик берувчилар, жодугарлар, ахлоқсизлар, табиатни ифлослантирувчилар, вазифасидан фойдаланиб пора олувчилар, фоҳишаларга ҳамда қачоқ қулни хўжайинига қайтармаслик ёки қочоққа била туриб бошпана бериш жиноий қилмиш сифатида белгиланиб, уларни содир этганларга нисбатан ўлим жазоси қўлланилди. Муғул империяси ҳудудида кўчиб юриш учун дастлабки сафар ҳужжатлари ва рухсатномалар юқори мартабали шахслар томонидан берилган [8, Б.139].

Муғуллар ҳукмронлигидан сўнг Темурийлар даврида (XIV–XVI) ҳам миграция масалалари мусулмон ҳуқуқи, «Темур тузуклари», Марказий Осиё ва бу минтақада яшаётган халқларнинг урф-одат, ҳуқуқлари ва бошқа манбаларга асосланиб ҳал этилди. Жумладан, «Темур тузуклари» жиноят ва жиноят-процессуал ҳуқуқи – жиноятчиларга жазо бериш, ёлғон гувоҳлик учун жазо тайинлаш, сайёҳлар хавфсизлигини таъминлаш, ўз қўл остидаги шахсларнинг содир этган жиноятларини яширганлик учун амалдорларни жазолаш ва бошқа масалаларни ўз ичига олди [7, Б.67]. Темур тузукларида мансабдор шахсларнинг мамлакат ҳудудига кириб келган сайёҳлар, савдогарларга нисбатан қароқчилик қилмишлари ижтимоий хавфли деб топилган ҳамда уларни хавфсизлигини таъминлаш юзасидан тегишли чора кўрмаслик ҳолатлари жазоланган. Мазкур қоидалар XIII–XIX асрларда Урта Осиё халқлари орасида давлатнинг ҳолатига ҳал қилувчи таъсир кўрсатувчи ҳамда алоҳида шакл ва характерга эга бўлди [12, Б.119].

Таъкидлаш керакки, миграция жараёнлари, унинг ҳуқуқий таркибий қисми таҳлили, узоқ ўтмишда маълум даражада тартибга солинадиган бошқа давлатлар билан шартномавий муносабатларга эга бўлди. Масалан, 1216 йилда Чингизхон ҳузурига Баҳоуддин Ғозий бошчилигида Ҳоразмшоҳ элчиларни юборди. Музокаралар натижасида икки мамлакат ҳудудларида савдогарларнинг эркин ҳаракатланишларига келишиб олинади [9, Б.168].

Ҳорижда ҳам миграция жиноятлари учун жавобгарликни ҳуқуқий тартибга солиш масалалари ўзига хос тарзда ривожланди. Хусусан, Миграция хусусиятлари XVI–XIX асрлар давомида мажбурий миграция жараёнлари авж олган. Масалан, Ирландия XIX–XX асрларда аҳолининг катта миқдорда кўчиб кетиши бўйича уч даврни бошдан кечирган. Ушбу даврлар 1840–1900 йилларда қайд этилган бўлиб, унда мамлакат аҳолисининг мутлоқ сони 8,2 млн дан 4,5 млн кишига тушиб қолган. Бундан ташқари 10 минглаб негр қулларининг Африкадан Америкага зўрлаб олиб кетилган. Хусусан, янги тарихда биринчи бор ишчи кучининг оммавий тарзда кўчиши XVII асрда Африкадан Америкага қулларнинг олиб келинишида кўринди. АҚШда қулдорликнинг бекор қилиниши натижасида иккинчи бир катта оқимнинг Европадан АҚШга эмиграция қилиниши бошланди. Ушбу даврларда АҚШ ва Европада иммиграция қонунчилигида ривожланди.

Шу билан бирга, Россия қонунчилигида 1762 йилда Екатерина II ташаббуси билан «Мамлакатда чет элликларни эркин жойлаштириш тўғрисида»ги манифест [13] қабул қилинган. Мазкур ҳужжат мамлакатга келадиган барча хорижликларни ҳоҳлаган манзилига жойлаштиришларига имкон берган. Кейинчалик Россия империясининг 1845 йил 15 августдаги «Ахлоқ тузатиш ва жиноий жазолар тўғрисида» [14, Б.174–176]ги низомида миграция соҳасидаги жиноятларнинг маълум бир гуруҳи учун жавобгарлик белгиланган. Масалан, давлат чегараси орқали рухсатсиз ҳаракатланиш ва у билан боғлиқ ҳуқуқбузарликлар учун жавобгарлик назарда тутилган. Бундай ҳуқуқбузарликлар қаторида «Белгиланган тартибга зид равишда яшаш ва турар жойидан кетиш» (1181–1192-моддалар); «Белгиланган тартибга зид равишда яшаш жойини тарк этиш ва яшириниш» (1193–1205-моддалар); «Яшаш учун қалбаки рухсатномалар тайёрлаш ва қалбаки ҳужжатлар билан яшаш» (1210–1212-моддалар); «Яшаш учун рухсатнома бериш қоидаларини бузиш ва унинг бажарилишига риоя қилмаслик» (1213–1218-моддалар)ни санаб ўтиш мумкин.

Сўнгра 1885 йилда «Жиноий ва ахлоқ тузатиш жазолари тўғрисидаги Кодекс» IV бўлимида тўғридан-тўғри миграцияга оид қонунчиликни бузиш билан боғлиқ жиноятларнинг жиноят-ҳуқуқий ҳимоя объектига ишора қилиниб, уларнинг объекти сифатида бошқарув тартиби белгиланди. Ушбу кодекснинг IV бўлими 975–977-моддаларида чегардан ноқонуий ўтиш, паспорт, рухсатнома ёки бошқа ҳужжатларни қалбакилаштириш учун жавобгарлик белгиланди ҳамда қалбаки ҳужжатларни расмийлаштирган ҳамда яшаш учун берилган рухсатномалар ижроси ва бузилиш ҳолатларини назорат қилишда қоидабузарликка йўл

қўйган мансабдор шахслар учун жавобгарлик тўғрисидаги нормалар жойлаштирилди [21, Б.148]. Шунингдек, унда давлат чегарасини ноқонуний кесиб ўтиш ва мамлакат ҳудудида чет элликларнинг яшаш қоидаларини бузганлик ҳамда мамлакатга ноқонуний кирган чет элликларнинг яшаш рухсатномасиз ёки муддати ўтган ҳужжатлар билан яшашлари учун ҳам жавобгарлик белгиланди [10, Б.98-99].

1917 йилда юз берган инқилобдан сўнг Туркистон ўлкасида Россия ҳукуматининг қонунлари амал қилиши натижасида ноқонуний миграция учун жавобгарлик масалалари алоҳида аҳамиятга эга бўлди. Чунончи, инқилобдан кейинги даврда ва кейинчалик миграция сиёсатида чет элликларнинг кириши, чиқиши ва яшаш жойини қатъий тартибга солиш устунлик қилди. Мамлакат ҳудудига чет элликларнинг киришига чекловлар ўрнатилди, мамлакатга кириш фақат сиёсий мақсадлар асосида, революция ва совет давлати тарфдорларига рухсат беришни назарда тутди [11].

Қонунчилик базаси йўриқномавий кўрсатмалар ва Бутуниттифоқ қонунлари ҳамда РСФСР кодекслари асосида шаклланди. Давлат чегарасини ноқонуний кесиб ўтиш учун жавобгарлик 1922, 1926 ва йилларда янгидан қабул қилинган РСФСР жиноят кодексларида белгиланди.

Ўзбекистон жиноят ҳуқуқи тарихида илк бор 1926 йил 16 июнда дастлабки Жиноят кодекси қабул қилинди [15, Б.279]. Ушбу кодексда миграция учун жавобгарлик масалалари ўзига хос тарзда қайд қилинди. Хусусан, мазкур Жиноят кодексининг 59.10-моддасида: «Мансабдор шахсларнинг тегишли рухсатномасиз давлат чегарасини кесиб ўтишга кўмаклашиши – мол-мулкнинг тўлиқ ёки бир қисмини мусодара қилиш билан камида бир йил муддатга қаттиқ изоляция қилинган ҳолда озодликдан маҳрум қилиш, оғирлаштирувчи ҳолатларда эса отиш билан жазоланади» [15, Б.257], деган норма белгиланди.

Шунингдек, Жиноят кодексининг 70-моддасида халқаро буржуазияга ёрдам бериш учун тарғибот ва ташвиқот қилиш учун жиноий жавобгарлик белгиланди ҳамда Кодекснинг 71-моддасида мамлакатга рухсатсиз қайтиш учун жавобгарлик назарда тутилди, 84-моддасида белгиланган паспорт ёки тегишли ҳокимиятнинг рухсатсиз чет элга чиқиш ёки ССР Иттифоқига кириш ва унинг 98-моддасида «паспортсиз ёки тегишли ҳокимият органининг рухсатсиз чет элга чиқиш ва мамлакатга кириш – олти ойгача мажбурий меҳнат ёки 500 рублгача жарима билан жазоланиши», қайд қилинди.

Таъкидлаш кераки, 1926 йилги Жиноят кодексида миграция билан боғлиқ жиноятлар учун жавобгарлик тўғрисидаги қоидалар РСФСР Жиноят кодексининг 1922 йилдаги қоидаларини амалда такрорлади, фақат унда мазкур жиноятлар учун жиноий жавобгарлик кучайтирилди ва «Бошқарув тартибига қарши жиноятлар» деб номланган II бобда жойлаштирилди.

1959 йил 21 майда Ўзбекистон ҳудудида навбатдаги Жиноят кодекси қабул қилинди ва у 1960 йил 1 январдан амал қила бошлади. Мазкур Жиноят кодексининг «Давлатга қарши жиноятлар» деб номланган II-боби 73-моддасида «Чет элга ноқонуний чиқиш ва СССРга ноқонуний кириш» ва «Бошқарув тартибига қарши жиноятлар» деб номланган X-бобининг 198-моддасида «Чегара ва тақиқланган зона ҳудудига кириш, чиқиш ва у ерда яшаш қоидаларини бузиш», 198¹-моддасида «Чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахслар томонидан СССР ҳудудида бўлиш ва СССР ҳудудидан транзит ўтиш қоидалари бузиш» ва 199-моддасида «Паспорт тизими қоидаларини бузиш» учун жавобгарлик белгиланди.

Кейинчалик Ўзбекистон Республикасининг 1992 йил 9 декабрдаги «Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартишлар ва қўшимчалар киритиш ҳақида ҳамда Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги кодексида ва Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодексида назарда тутилган жарима миқдорларини қайта ҳисоблаб чиқиш тартиби ҳақида»ги 751-XII-сон қонуни билан мазкур Кодекс «Чет элга чиқиш учун ҳужжатларни расмийлаштириш тартибини қасддан бузганлик» мазмундаги 198-1-моддаси билан тўлдирилди. Яъни унга кўра, Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг чет элга чиқиш учун ҳужжатларни расмийлаштириш тартибини қасддан бузиши, башарти, худди шу хатти-ҳаракатлар содир этганлик учун маъмурий жазо берилгандан кейин бир йил давомида такрор содир этилган бўлса, икки йилгача муддатга ахлоқ тузатиш ишларига жалб этиш ёки энг кам ойлик иш ҳақининг йигирма беш ҳиссаси миқдоридан жарима солишга сабаб бўлди.

Шунингдек, мазкур Жиноят кодексининг 198-1-моддаси 198-2-моддаси деб ҳисобланиб, у қуйидаги мазмундаги таҳрирда баён этилди: 198-2-модда. Чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг Ўзбекистон Республикасида бўлиш ва Ўзбекистон Республикаси

ҳудуди орқали ўтиш қоидаларини қасддан бузиши

Чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг Ўзбекистон Республикасида бўлиш қоидаларини қасддан бузиши, яъни Ўзбекистон Республикасида яшаш ҳуқуқини берувчи ҳужжатларсиз яшаш ёки ҳақиқий деб ҳисобланмаган ҳужжатлар билан яшаш, рўйхатдан ёки пропискадан ўтиш юзасидан белгиланган тартибга ёхуд турар жойидан кўчиш ва янги турар жой танлаш бўйича белгиланган тартибга риоя қилмаслиги, бу ерда яшаш учун белгиланган муҳлат тугаганидан кейин Ўзбекистон Республикасидан кетишдан бўйин товлаши, шунингдек Ўзбекистон Республикаси ҳудуди орқали ўтиш қоидаларига риоя қилмаслиги, агар бундай шахслар худди шу қоидаларни бузганликлари учун бир йил давомида илгари ҳам маъмурий жазога тортилган бўлсалар, бир йилдан уч йилгача муддатга озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади» .

1994 йил 22 сентябрда Ўзбекистон Республикасининг амалдаги Жиноят кодекси қабул қилинди ва унда ноқонуний миграция билан боғлиқ жавобгарлик масалалари ўзига хос кўринишга эга бўлди. Жумладан, Жиноят кодексининг 223-моддаси «Қонунга хилоф равишда чет элга чиқиш ёки Ўзбекистон Республикасига кириш» деб номланиб, унга кўра «Белгиланган тартибни бузиб чет элга чиқиш ёки Ўзбекистон Республикасига кириш ёхуд чегарадан ўтиш, энг кам ойлик иш ҳақининг эллик бараваридан юз бараваригача миқдорда жарима ёки уч йилдан беш йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланиши белгиланди ҳамда ўша ҳаракатларнинг а) чегарани ёриб ўтиш йўли билан; б) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб; в) чет элга чиқиши учун махсус келишув талаб қилинадиган мансабдор шахс томонидан содир этилганлиги қилмишнинг оғирлаштирувчи ҳолати сифатида белгиланиб, беш йилдан ўн йилгача муддатга озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланиши қайд қилинди.

Бундан ташқари, ўшбу модданинг учинчи қисмида «Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида назарда тутилган сиёсий бошпана ҳуқуқидан фойдаланиш учун кириш ҳужжатларини тегишли даражада расмийлаштирмасдан Ўзбекистон Республикасига келган чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахслар жавобгарликдан озод қилинадилар», деган қоида назарда тутилди. Шу билан бирга мазкур Кодекснинг 224-моддасида «Ўзбекистон Республикасида бўлиш қоидаларини бузиш» деб номланган мустақил таркибли жиноят таркиби белгиланди. Унга кўра, «Чет эл фуқароси ва фуқаролиги бўлмаган шахснинг Ўзбекистон Республикасида бўлиш қоидаларини бузиши, яъни Ўзбекистонда яшаш ҳуқуқини берадиган ҳужжатларсиз ёки ҳақиқий бўлмаган ҳужжатлар билан яшаш, рўйхатдан ўтиш, прописка, кўчиш ёки турар жой танлаш юзасидан белгиланган тартибга риоя этмаслиги, бўлиш муддати тугагач чиқиб кетишдан бўйин товлаши, шунингдек Ўзбекистон Республикасининг ҳудуди орқали транзит тарзда ўтиш тартибига риоя қилмаслиги, агар шундай қилмишлар учун маъмурий жазо қўлланилганидан кейин содир этилган бўлса, бир йилдан уч йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланди.

Шунингдек мазкур модданинг иккинчи ва учинчи қисмларида қўйидаги қилмишлар учун жиноий жавобгарлик белгиланди:

Чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг Ўзбекистон Республикасида бўлиши қоидаларида назарда тутилган чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахсларни қабул қилиш тартибининг мансабдор шахс томонидан бузилиши, ана шундай қилмишлар учун маъмурий жазо қўлланилганидан кейин содир этилган бўлса, – энг кам иш ҳақининг етмиш беш бараваридан юз бараваригача миқдорда жарима солиш ёки уч йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахсларни хусусий иш билан Ўзбекистон Республикасига таклиф қилган фуқаро томонидан мазкур фуқароларнинг чет эл паспортларини ўз вақтида рўйхатдан ўтказишга, улар шу ерда бўлишининг белгиланган муддати ўтгач чиқиб кетишларини таъминлашга доир чоралар кўрилмаслиги, шунингдек уй-жой, транспорт воситалари бериб қўйилиши ёхуд бошқа хизматлар кўрсатилиши, агар бу Ўзбекистон Республикасида бўлиш қоидаларининг бузилишига олиб келиши олдиндан аён бўлиб, ана шундай қилмишлар учун маъмурий жазо қўлланилганидан кейин содир этилган бўлса, – энг кам иш ҳақининг эллик бараваридан етмиш беш бараваригача миқдорда жарима солиш ёки икки йилгача ахлоқ тузатиш ишлари ёхуд икки йилгача озодликдан маҳрум этиш билан жазоланади.

Кейинчалик, Ўзбекистон Республикасининг 2012 йил 29 декабрдаги «Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида»ги

ЎРҚ-345-сон қонуни билан Жиноят Кедекси 223-модда иккинчи қисмининг диспозицияси «такроран ёки хавфли рецидивист томонидан» мазмунидаги «в» ва «Ўзбекистон Республикасига кириш ҳуқуқи белгиланган тартибда чекланган шахс томонидан содир этилган бўлса» мазмунидаги «д» банди билан тўлдирилди. Шунингдек, Ўзбекистон Республикасининг 2019 йил 5 ноябрдаги «Чет эл фуқароларининг ва фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг Ўзбекистон Республикасида вақтинча бўлиш қоидаларини бузганлиги учун жавобгарлиги либераллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартишлар киритиш тўғрисида»ги ЎРҚ-579-сон Қонуни билан Жиноят кодексининг 224-моддаси (Ўзбекистон Республикасида бўлиш қоидаларини бузиш) декриминализация қилинди.

Хулоса қилганда, миграция одамнинг доимий ёки вақтинчалик яшаш учун бир ҳудуддан иккинчи бир ҳудудга кўчишини билдириб, ушбу жараёнларнинг келиб чиқиши қадимги вақтга, яъни дастлабки меҳнат тақсимоли вужудга келиши ва чорвачиликнинг дехқончиликдан ажралиб чиқиши даврига бориб тақалади.

Тарихий-ҳуқуқий шаклланиш жараёнларида ноқонуний миграциянинг мазмуни чет эл фуқароларининг муайян мамлакат ҳудудига кириши, кўчиши ва яшаш жараёнини тартибга солувчи маъмурий-ҳуқуқий хусусиятга эга бўлган давлат чора-тадбирлари тизимини бузишдан иборат бўлган. Гарчи унинг учун жавобгарликнинг пайдо бўлиши қадимда миллий давлатчиликнинг ривожланиш жараёнларида тўғридан-тўғри ҳуқуқ нормаларида эмас, балки давлатлар ўртасидаги шартномавий муносабат ва келишувларда, одат нормаларида ҳамда умумий қоидалар таркибида тизимлаштирилмаган ҳолда давлат чегарасини бузиш, рухсатсиз кўчиш, мамлакатга ноқонуний кириш, мамлакатда бўлиш қоидаларини бузиш ҳамда рухсатсиз ўз яшаш жойини тарк этганлар жиддий равишда жазолаш тарзида шаклланди.

Кейинчалик XVII–XIX асрларда давлатлар ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг ривожланиши, мамлакатга вақтинча келадиган чет эл фуқаролари оқимининг кўпайиши билан ноқонуний миграцияга қарши курашиш борасидаги қонунчиликда муҳим ўзгаришлар рўй берди. Бу вақтда миграция жараёнларини тартибга солувчи бир қатор ҳуқуқ нормалари қабул қилинди ва шу билан бирга жинсий жавобгарлик чоралари ҳам белгиланди. XX-асрнинг охирига келиб, у трансмиллий жиноятчиликнинг бир қисмига айланди ва ноқонуний миграцияни уюшган ҳолда содир этиш учун шароитлар юзага келди ва натижада унинг жавобгарлик чоралари кучайтирилди.

Ноқонуний миграцияга қарши курашишнинг ҳуқуқий асосларини ривожланиши ва жавобгарлик ўрнатиш жараёнларини ноқонуний миграцияга оид қилмишлар учун жавобгарлик ўрнатишнинг кодификациялаштирилмаган (XIX аср якунига қадар бўлган давр) ва кодификациялаштирилган даврларини (XX аср ва ҳозиргача бўлган давр) босиб ўтди.

Шу жиҳатдан ҳам миграция жараёнларининг ҳуқуқий тартибга солиниши ва жавобгарлик ўрнатишнинг учта тарихий босқичларини ажратиш кўрсатиш ўринли бўлади: биринчи босқич инқилобдан олдинги босқич бўлиб, унинг давомида миграция жараёнларини давлат ва ҳуқуқий тартибга солиш асослари шаклланди; иккинчи босқич совет даври, миграциянинг маъмурий тартибга солишнинг қаттиққўллик билан амалга ошириш жараёнларининг кучайтирилганли билан изоҳланади; учинчи босқич – бу шаклланиш босқичида бўлган замонавий давр ҳисобланади.

Мухтасар айтганда, мамлакатимиз миллий жиноят қонунчилигида бугунги замонавий шароитларда ноқонуний миграция ва уни ташкил қилганлик учун жавобгарликни назарда тутувчи махсус жиноят-ҳуқуқий норма белгиланмаган. Шу боисдан ҳам бугунги кунда, ноқонуний миграция учун жавобгарлик белгилаш билан боғлиқ муаммоларни илмий нуқтаи назардан тадқиқ қилиш муҳим долзарблик касб этади.

Иқтибослар/Сноски/References:

1. Бурханиддин Маргинани. Хидоя. Комментарий мусульманского права: в 2 ч. Ч. 1. Т. 1–11 / пер. с англ.: под ред. Н.И. Гродекова; отв. пед., авт. предисл., вступ. ст. и науч. комм. проф. А.Х.Саидов. – М., 2010. – 808 с.
2. Валиева А.Р. Историко-правовой анализ регулирования миграционных процессов в России // Современные научные исследования и инновации. 2019. № 5. // URL: <https://web.snauka.ru/issues/2019/05/89219> (мурожаат санаси: 24.01.2023).
3. Gerard Israel. Gyrus le Grand: Fondateur de l'Empire perse. – Paris: Fayard, 1987. – 395 p.

4. Исоқов Л.Х. Миграция ҳуқуқи: шаклланиши ва ривожланиши қонуниятлари. Илмий монография / Сўз боши муаллифи ва масъул муҳаррир академик А.Ҳ.Саидов. – Т., 2022. – 196 б.
5. Исоқов М., Қудратов С., Қодирова Д. Ўрта Осиё илк шаҳарлари ва давлатлари. Ўқув қўлланма. – Т., 2010. – 141 б.
6. Кривошеин П.К. Преступление. Историческое исследование. – Киев, 1993. – 72 с.
7. Маматов Х.Т. Темур тузукларида давлат ва ҳуқуқ масалалари. Юрид. фан. номз. ... дис. – Тошкент, 2002. –Б. 67. (180 б.).
8. Муқимов З. Ўзбекистон давлати ва ҳуқуқи тарихи. – Т., 2003. – 280 б.
9. Муҳаммаджонов А.Р. Ўзбекистон тарихи. – Т.: Ф.Фулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2004. – 321 б.
10. Новое уголовное уложение, выс. утв. 22 марта 1903 г.: С прил. предм. алф. указ. – Неофиц. изд. – Санкт-Петербург: кн. маг. В.П. Анисимова, 1903. – 253 с.
11. О правилах въезда и выезда из России. Инструкция НКВД РСФСР от 21 декабря 1917 г // СПС «КонсультантПлюс» <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base>
12. Отажонов А. Ўзбекистонда меҳнат миграцияси соҳасида кадрларни тайёрлаш ва уларнинг малакасини оширишга доир айрим масалалар // Юрист ахборотномаси. – 2022. – Т. 1. – №. 1.
13. Полное собрание законов Российской Империи с 1649 г. Т.16. С 28 июня 1762 г. по 1765 г. // Президентская библиотека. // URL: <https://www.prilib.ru/item/358609>
14. Российское законодательство X-XX веков. Том 6. Законодательство первой половины XIX века. – М., 1988. – 432 с.
15. Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР, 1917–1952 гг. / Под ред.: Голяков И.Т. – М.: Госюриздат, 1953. - 463 с.
16. Сборник летописей История Монголов сочинение Рашид эддина. История Чингизхана от восшествия его на престоль до кончины // русский перевод с примениям И.Н. Березина. – СПб., 1988. – С. 97.